

GÜVERCİN KANADINDA GELEN HABER: ORTAÇAĞ TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE POSTA GÜVERCİNLERİ

News Coming on Pigeon's Wing: Carrier Pigeons in Middle Ages Turkish-Islamic States

Süleyman ÖZBEK*

Gazi Türkiyat, Güz 2018/23: 19-44

Öz: İnsanoğlu tarihin ilk günlerinden itibaren muhtelif araçlar kullanarak haberleşme ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Haberleşme vasıtaları tarihi süreçte ses ile başlamış ateş, duman, davul, ok gibi araçların kullanım alanına dahil edilmesiyle büyük gelişme kaydetmiştir. Bu konuda insanlar at, deve ve güvercin başta olmak üzere çeşitli hayvanları haberin iletilmesinde yardımcı olarak kullanmışlardır. Bu hayvanlar arasında daha az masrafsız olmasının yanında hızı ve güvenilirliği açısından en kabul göreni güvercinler olmuştur. Ortaçağ İslam dünyasında Emeviler ve Abbasiler ile başlayan posta güvercini kullanımı Nureddin Zengi'nin Haçlılarla mücadelelerinde yaygınlık kazanmıştır. Eyyubiler ve Memlukler de posta teşkilatlarında güvercinlere büyük yer vermişler ve gerek Haçlılarla gerekse Moğollarla mücadelelerinde merkez ile diğer eyaletler arasındaki istihbaratı hızlı bir şekilde tesis etmişlerdir. Posta güvercinleri için her eyalet merkezinde güvercin kuleleri inşa edilmiş ve her bir kulede yaklaşık iki bin civarında güvercin hizmete hazır bir şekilde istihdam edilmiştir. Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda, ortaçağlarda güvercinler sadece istihbarat amaçlı değil aynı zamanda kargo taşımacılığında ve ticarî alanda da kullanılmıştır. Güçlü devlet güçlü istihbarat ağı ile sağlanır düsturu doğrultusunda Ortaçağ İslam devletleri hızlı ve güvenilir haber alma konusunda güvercin postasından azami derecede faydalanmayı başarmışlardır. Bu makalede Türk-İslam devletleri (Eyyubiler ve Memlukler özelinde) berid teşkilatında güvercinlerin posta ve istihbarat alanında kullanılması, ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvercin Postası, Emeviler, Abbasiler, Zengiler, Eyyubiler, Memlukler

Abstract: Mankind has used various means of communication since the earliest days of history. The Means of communication have made significant progress in the historical process with tools such as sound, fire, smoke, drums, arrow. People used various kind of animals such as horse, camel, pigeon as an aid when letters were delivered. Among these animals, pigeons were most accepted ones in terms of cost, speed, and safety. The use of postal pigeons in medieval Islamic world began with Umayyads and Abbasids. In the following years, it became widespread during Nur al-Din Zangi's struggles against the Crusaders. Ayyubids and Mamluks also gave great importance to carrier pigeons in their postal organization. Muslims achieved to make quick intelligence among the capital and the provinces with pigeons mail during the wars between they had undertaken with Crusaders and Mongols, Pigeon towers were built at each province center for the carrier pigeons. Approximately two thousand pigeons were available in each tower for the postal services. In the Middle Ages, pigeons were used not only for intelligence purposes but also for Cargo transportation. The Medieval Islamic states, which were adhering to the "Strong state is provided by powerful, strong intelligence network", benefited from the pigeon mail with great success in getting fast and reliable news.

Keywords: Pigeon Mail, Umayyads, Abbasids, Zengids, Ayyubids, Mamluks

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. sozbek06@hotmail.com, Gönderim Tarihi: 18.08.2018 / Kabul Tarihi: 01.11.2018

1. GİRİŞ: KAVRAM VE TARİHÇE

İnsanoğlunun var olduğu gündünden itibaren en önemli ihtiyaçlarından biri haberleşme olmuştur. İlkçağlarda insanlar, kendilerinden uzakta bulunan kişilerle bağırarak iletişim kurmaya çalışırken, mesafelerin uzaması ile birlikte bu metot yerini ateş, duman, ayna, davul, boru öttürme ve ıslık çalma olmak üzere çeşitli deneysel yöntemlere bırakmıştır. 20 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu sanılan ve Kuzey Amerika topraklarında yaşayan Kızılderililer, ateş üzerinde bir örtü sallayarak dumana çeşitli şekiller vermekte, uzakta bulunan haberi alan kişi duman şekillerini yorumlayabilmekteydi. Yine Afrika'da bulunan Zenci kabileler ise bugün tamtam adı verilen ve halen kullanılmakta olan davula vurarak haberleşmekteydi. Nitekim her davula vuruşun bir anlamı olmakta kilometrelerce uzaklıktaki haberciye bu şekilde savaş çağrısı yapılabilmekteydi (Zeydan 2004: 303-304; PTT 2007: 5). İnsanoğlunun tarihte kullandığı haberleşme vasıtalarından birisi de Orta Asya'da Türkler arasında yaygın olarak kullanılan Ok'tur. Türkler arasında ok bir taraftan haberleşme aracı olarak kendisini gösterirken zamanla devlet anlayışında hukuki bir statü kazanarak bir hakimiyet göstergesi şeklinde tezahür etmiştir (bkz. Özbek 1992: 83-91; Göksu 2008). Ancak eski toplumlarda var olan bu haber yöntemlerinin kısa bir süre içerisinde kaybolması yani kaydedilemez olması sebebiyle insanlar, alan ve zaman sıkıntısı olmayan yeni haberleşme yöntemlerini geliştirdiler.

Her toplum ihtiyaç ve yaratıcılığına göre bir haberleşme sistemi kullanarak kendilerine özgü bir ya da birden fazla haberleşme yöntemi ortaya çıkarmıştır. Tarihteki ilk düzenli posta teşkilatının eyalet sistemi ile yönetilen Persler tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Bir ağ şeklinde bütün Pers Krallığını kapsayan Posta şebekesinde, 111 istasyonu bulunan Kral yolu en önemlilerinden birisiydi (Eroğlu 2016). Çin İmparatorluğu da, düzenli posta ağına sahip devletlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkezi başkentte olan bu haberleşme sistemi, yollar ve dağıtım ağıyla birbirine bağlanmaktaydı. Romalılar, Perslerin kurmuş olduğu posta teşkilatını, hemen hemen eskisine yakın bir şekilde taklit ettiler. Cursus Publicus adını verdikleri çeşitli ihtiyaçların karşılandığı menzillere sahip olan posta teşkilatı Bizans ve diğer ortaçağ İslam devletlerinde çok büyük değişikliklere uğramadan küçük farklılıklarla devam ettirilmiştir (Köprülü 1944: 542; Barthold-Köprülü 1984: 126; PTT 2007: 17 vd.).

Ortaçağ İslam devletlerinde haberleşme teşkilatına berid adı verilmekteydi. Latince posta hayvanı anlamına gelen veredus'dan geldiği belirtilen berîd, İslamiyet'in doğuşundan itibaren kaynaklarda, posta hayvanı, süvari postacı, devlet postası, posta menzili ve son olarak iki posta menzili arasındaki mesafe anlamında kullanılmaktadır. İslam devletlerinde berid reisi halifenin veya emîrin özel ajanı, gören gözü ve işiten kulağıydı. Teşkilat bu bakımdan günümüz istihbarat teşkilatı vasfına da sahipti. Berid reisleri; askeri işler, devlet malları, hükümetle ilgili diğer işler

hakkında memur edilen müfettişler konumundaydılar (Köprülü 1944: 541; Harekat 1992: 498-501; Zeydan 2004: C.I, 299).

Asr-ı saadet ve dört halife dönemlerinde teşkilatlı bir posta organizasyonundan bahsetmek mümkün olmamakla beraber haberleşme o günkü imkânlar dâhilinde gerçekleştirilmekteydi (Yazıcı 1987: 377 vd.). İslam tarihinde ilk posta örneği Hz. Peygamberin komşu devlet başkanlarını İslam'a davet mektupları göndermesiyle kendisini gösterir. Daha sonraki zamanlarda İslam topraklarının genişlemesi, harp ve fetihlerin yanı sıra iç karışıklıkların artması, devletin kurumsallaşmasına paralel olarak çeşitli divan kuruluşlarının vücuda getirilmesi ile devlet, nüfuzunu en ücra bölgelere hissettirme ihtiyacı duydu. Bu amaçla ilk posta teşkilatı kuruldu.

İslam devletleri arasında ilk düzenli haberleşme teşkilatını kuran Muâviye b. Ebû Süfyan kendinden önce kurulmuş müesseseleri örnek aldı. Teşkilatın kurulduğu dönemlerdeki amacı devlet merkezi Şam ile Irak, İran ve Mısır'da bulunan valiler arasındaki haberleşmeyi gerçekleştirmektir. Geniş bir coğrafyaya yayılan Emevî devlet teşkilatında genel olarak Bizans ve bilhassa da İran tesiri görülmektedir. Emevîlerin tesis ettikleri posta teşkilatı at ve devenin yanında karşılıklı olarak kullanılan davul ve ateş ile haberleşmeye dayanıyordu (Ömerî 1992: 265; Salih Eşref 2009: 3; Köprülü 1944: 542-543; Yazıcı 1987: 377-379).

Berid teşkilatını ileri bir seviyeye taşıyan Abbasiler, posta taşımacılığında bir yeniliğe de kapı araladılar. Abbasiler, at ve devenin yanında güvercini de yeni bir haberleşme vasıtası olarak posta teşkilatına dahil ettiler. Böylece muhabere amaçlı güvercin postacılığı kısa zamanda diğer İslam devletlerinde de yaygınlaştı (Kalkaşendi 1987: C. II, 97 ve C. XIV, 435; Halil b. Şahin 1997: 98; Sadavî 1953: 131-137; Zeydan 1901-1902: 213-217).

Yumuşak tabiatlı ve teslimiyetçi bir yapıya sahip olan güvercinler, asırlar boyunca tüm dünyada dostluk ve barışın simgesi olmuştur. Geçmişte oldukça eski zamanlara dayanan ve posta tarihinde uzun yıllar boyunca nakil aracı olarak kullanılan güvercininin ilk kayıtları M.Ö. 1200 yıllarına tesadüf etmektedir. Haberleşme amacı ile yetiştirilen posta güvercinlerinin ilk kez bir savaşta kullanımı Markus Antonius'un birliklerinin "Modlina" şehrini kuşattığı sırada III. Oktavianus'un hâkimiyeti altındaki kuşatılmış kaleden posta güvercini ile haberleşme sağlaması ile gerçekleşti. Roma'da ise hayatı kolaylaştırmak amacı ile kullanılan posta güvercinleri, olimpiyat oyunları sırasında farklı renklere boyanarak yarışı kazanan ve kaybedeni bir topluluğa iletme amacıyla salınırdı. Güvercinler süratle yarışın sonucunu bekleyen kalabalıkların bulunduğu kuleye haber ulaştırmaktaydı. Yine Pers İmparatorluğunda da oldukça önemli olan güvercinler, devletin kurucusu Büyük Kyros (MÖ. 550-530) döneminde uzak beldelerle muhabere amacı için kullanıldı. M.Ö 300 yıllarında Çin'de de tesadüf edilen posta güvercinlerini ülke çapında etkin bir şekilde kullanmak amacıyla geniş bir haberleşme şebekesi kurulduğu bilinmektedir. Posta güvercinleri özellikle savaşlarda gözle görülür başarılar sağlanmasında insanların en büyük yardımcıları

olmuştur. Birçok çağdaş kaynağın ifadesine göre zaman zaman hiç bir haberleşmenin sağlanamadığı savaş alanlarında veya karadan binlerce mil açıkta bulunan gemilerde posta güvercinleri adeta kurtarıcı bir rol üstlenmişlerdir (Sadavî 1953: 135-136; Salih Eşref 2009: 4; Zeydan 1901-1902: 213-217).

Ortaçağ İslam dünyasında Müslüman Araplar da muhakkak ki güvercini biliyor ve ondan eğlence amaçlı istifade ediyorlardı. Nitekim Tevrat'ta ve Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Nuh (A.S) ve büyük Tufan ile ilgili ayetlerin tefsirlerinde, geminin karaya oturması sonrasında bir güvercinin ağzında getirdiği bir parça zeytin dalı ile tufanın sona erdiğini haber verdiği anlatılmaktadır (Câhiz 1965: C. III, 195 vd.; Sadavî 1953: 134). Yine Kur'an'da Neml suresinde Hz. Süleyman ile Saba Melikesi Belkıs arasında Hüdüh kuşunun habercilik yaptığını anlatan ayetler vardır (Kur'an: 27/ 20 vd.; Sadavî 1953: 134) ki, bu bilgiler insanlık tarihinde güvercinlerin ve diğer kuşların gerçekleştirdiği ilk haber taşımacılığı olarak kabul edilebilir.

Hz. Peygamberin hicreti esnasında müşriklerin takibinden kurtulmak amacıyla sığındıkları mağaranın önüne iki güvercinin yuva yaptığına dair bilgi de burada zikredilmeye değerdir. Bu yuva sebebiyle müşrikler mağaraya girmemiş ve bu sayede Hz. Peygamberle yol arkadaşı Hz. Ebubekir müşriklerin takibinden kurtulmuşlardır (İbn Sa'd 1960-1968: C.I, s. 228; Algül 1986: C. I, 289; İbn Batuta 1998: C. I, 210 vd.). İşte bu hikaye sebebiyle olsa gerek, Müslümanlar arasında güvercinlere bir kutsiyet atfedilmiş ve zamanla avlanmasının ve etinin yenmesinin uğursuzluk getireceğine dair söylemler dahi gündeme getirilmiştir.

Hz Peygamberin Mekke'nin fethi sonrasında Kabe'deki putları kırdığı malumdur. Kaynaklar bu putların kırılması esnasında hurma ağacından yapılan bir putun üzerinde güvercin resimlerinin nakşedilmiş olduğunu bildirirler ki bu, Arapların, İslamiyet öncesinde de güvercinlere karşı bir alakalarının olduğunu göstermektedir (Adevi 1953: 131-138).

Yalancı peygamberlerden Tuleyha da, irtidat olayları esnasında çevresine toplananları ikna etmek amacıyla güvercin motifini kullanmıştır. Tuleyha "güvercin ve daima oruç tutan kuş adına yemin ederim ki, Allah mülk ve devletinizin Şam ve Irak'a kadar uzanacağını vaad etmiştir" diye bir ayetin kendisine nazil olduğunu iddia etmiştir (İbnü'l Esîr 1991: C. II, 321).

Cahiz, Hz. Osman'ın halifeliği esnasında gençlerin güvercinleri oyun ve eğlence maksatlı olmak üzere kullandıklarını ve bunları birbirleriyle yarıştırdıklarını kaydetmektedir. Nitekim bu güvercin eğlenceleri zamanla halka zarar vermeye başlamış bunun sonucunda da şikayetlere sebep olunca Hz. Osman tarafından yasaklanmıştır (Câhiz 1965: C. III, 190 vd.; Adevî 1953: 131-138).

Ortaçağ İslam kaynakları, İslam devletlerinde posta güvercinlerinin ilk defa kullanılması hakkında Nureddin Zengi'yi işaret ederlerse de, daha hicri üçüncü asırdan itibaren Irak bölgesinde ve özellikle Şam'ın kuzey bölgelerinde güvercinlerin

talim ve terbiyesi ile ilgili olarak bilgilerin varlığına ulaşılmaktadır. Şam'ın kuzey bölgelerinde özellikle Antakya yakınlarındaki Cebel-i Lukam dağında güvercinler için taştan kuleler yapılmıştı. Antakya tıpkı Misisa, Tarsus ve Adana gibi Sugur bölgeleri olup bu bölgelerden kısa zamanda emin ve doğru haberlerin alınması ve merkeze ulaştırılması, güvercinler vasıtası ile daha kolay halde gerçekleştiriliyordu (Câhiz 1965: C. III, 213; Ömerî 1992: 283; Zeydan 1901-1902: 3).

Ortaçağ İslam dünyasında posta güvercini, İslam'ın inkişafı ile birlikte ilk kez Musul'da kendisini göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde Mısır'da Fatımiler ve Irak'ta ise Abbasiler zamanında berid teşkilatında yaygın olarak kullanılmışlardır (Kalkaşendi 1987: C. II, 97 ve C. XIV, 435; Halil b. Şahin 1997: 98; Sadavî 1953: 131-137; Zeydan 1901-1902: 213-217). Abbasilerin oldukça geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurması, devlet müesseselerinin genişlemesi ve çeşitlilik göstermesi, posta teşkilatına hususi olarak özen gösterilmesinin zeminini hazırladı. Aşırı hıza sahip olmalarının yanında, girilmesi zor mekânlara kolay bir şekilde girmeleri ve kolayca talim ve terbiye edilmeleri güvercinlerinin berid teşkilatı içerisinde öne çıkmasına neden oldu. Bunun yanı sıra güvercinin deve ve ata kıyasla eğitim maliyeti de oldukça düşük olup, hedefe ulaşmakta hızlı, dikkatli ve daha hassas idi. Güvercinlerin diğer kuşlardan farklı olarak bir rehber ya da yol göstericiye de ihtiyaçları yoktu (Sadavî 1953: 139; Salih Eşref 2009: 3-4).

Kalkaşendi'nin, naklettiğine göre; Abbasi halifeleri güvercine oldukça önem vermekte, iyi cins ve kaliteli güvercin elde etmede birbirleriyle rekabet halinde idiler. Onların bu uğraşları o kadar ileri gitmişti ki; Halifeler sahip oldukları güvercinlerin soyunu güzelleştirme ve yaygınlaştırmak amacıyla büyük çaba içine girerek güvercinlerin şecereleri ile harekât kayıtlarını günü gününe tuttular (Kalkaşendi 1987: C. II, 97 ve C. XIV, 435).

Abbasi toplumunda güvercinlere verilen bu önem üzerine, İbnü'l-Nedim'in, Kitabü'l Fihrist'i, Ahmed bin Hatem el-Bahli'nin (ölümü m. 856-h. 231) Kitabu't-Tayr'ı, Ebu Ubeyde b. Muammer bin el-Müsenna'nın (ölümü m. 826-h. 210) Kitabu'l-Hammam'ı, Ebu Hatem Sehl bin Muhammed el-Sicistani'nin (ölümü m. 869-h. 255) Kitabu't Tayr'ı gibi kaleme alınan pek çok eserde güvercinler hakkında değerli bilgiler verilmiştir (Salih Eşref 2009: 3).

Yine Arap şecerelerine benzer şekilde güvercin şecerelerinin tutulduğunu bize haber veren el-Cahız'ın el-Hayvan isimli kitabı, Arapların ilgi ve merakını güvercinler üzerine çeken bir başka eserdir. 7 ciltlik eserinin 3. cildini güvercinlere ayıran El-Cahız'ın, "Keşke posta güvercinlerinin öneminin Musul, Rakka ve Bağdat halkı tarafından öğrenilmesi mümkün olsaydı da bir gün de Kûfe'de olan olayı Basra halkı o günün akşamına öğrenseydi." ifadesi o devirde posta güvercinlerine verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir (Câhiz 1965: C. III, 209-215; Kalkaşendi 1987: C. XIV, 390; Halil b. Şahin 1997: 117; Ömerî 1992: 196).

Zikredilen bu eserlerde güvercinler hakkında genel bilgi verilmekte ve posta işlerinde kullanılacak güvercinlerin yetiştirilmeleri ve eğitimleri hakkında tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda Memluk tarihçisi İbn Abdî'z-Zâhir, "Temâimu'l-Hamâim" adıyla önemli bir eser kaleme almıştır. İbn Abdî'z-Zâhir kendisi istihbarat işlerinden sorumlu İnşa divanında görevli olması sebebiyle olsa gerektir ki, posta güvercinleri hakkında tafsilatlı bir eser kaleme almış lakin bu kıymetli eser günümüze kadar ulaşmamıştır (Şeşen 1998: 156-158). Bu eserdeki bilgilere ancak ondan nakiller yapan daha sonraki müellifler tarafından kısmen ulaşabilmekteyiz.

El-Câhiz'in, el-Hayvan adlı eserinde güvercinlerin hastalıkları ve kullanılacak ilaçlar hakkında detaylı bilgi vermesinden Abbasiler zamanında güvercinlerin hastalıkları ve tedavi yöntemlerinin de çok iyi bilindiği anlaşılmaktadır (Câhiz 1965: C. III, 272-274; Zeydan 1901-1902: 213-217; Salih Eşref 2009: 2). Abbasi halifeleri, bu konuda büyük hassasiyet göstererek, güvercinlerin bakımından, talim ve terbiyesinden vazifeli kişilere yüksek maaşlar vermekteydiler. Güvercinlerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi üzerinde hassasiyetle duranların başında üçüncü Abbasi Halifesi el-Mehdi ilk sırada yer alır. Bu ilgi sebebiyle Abbasiler çağında posta güvercinlerinin önemi o kadar arttı ki iyi cins bir güvercinin fiyatı 700 dinara kadar alıcı bulabilmekteydi. Bu miktar, Bizans başkentinde ise 1000 dinara kadar çıkmaktaydı. Nitekim bir Abbasi halifesi Konstantiniyye'den 1000 dinara bir güvercin satın alarak Bağdad'a getirtmişti. Kalkaşendi'nin ifadelerine göre, başta Abbasi halifelerinden Mehdi, Vasık ve Nasır olmak üzere bu güvercin tutkusu ve eğlenceleri doğal olarak üst tabaka devlet ricali başta olmak üzere halk arasında da iyiden iyiye yayıldı ve H. 3 ve 4. asırdan itibaren bütün İslam ülkelerinde kendini göstermeye başladı (Kalkaşendi 1987: C. II, 96-98 ve C. XIV, 435; Câhiz, güvercinlerin cins ve renklerine göre fiyatları hakkında detaylı bilgi verir, Câhiz 1965: C. III, 212; Sadavî 1953: 137-144; Abd el-Aziz 1975: 41-80; Salih Eşref 2009: 2; Yıldırım 2017: 249-264).

Abbasi halifelerinden Mu'tasım, devleti uzun süre meşgul eden Babek ve el-Hürremi isyanlarını bastırmakla Türk kumandanlarından Afşın'ı görevlendirmişti. Afşın, 838 yılında Babek ve ordusunu yenilgiye uğratmış (Taberî 1326, C.III, s. 1187; İbnü'l-Esîr 1991: C.VI, 400-414), kazandığı zaferi ve tutsak ettiği Babek'in haberini Halife Mutasım'a güvercin postası ile bildirmişti (Sadavî 1953: 137; Hitti 1980: C. II, 497; Algül 1986: C.3, 317-320; Salih Eşref 2009: 2).

Abbasi vezirlerinden Hamid b. Abbas, 916 yılında başkent Bağdad'a gelmek üzere yola çıktığını Halife'ye gönderdiği güvercin postası ile bildirmişti. Halifelik resmi postası ise bu haberi güvercinin gelişinden ancak dört gün sonra Bağdad'a getirebilmişlerdi (Sadavî 1953: 137; Salih Eşref 2009: 2).

Yine Abbasiler zamanında 928 yılında devlete karşı ortaya çıkan Karmati hareketine karşı doğru ve süratli bilgi almak isteyen vezir Ali b. İshak, Kûfe'den posta güvercinliği işinde ehil olan kimseleri Irak'ın güneyinde istihdam etmişti. Nitekim bu kimselerin gönderdiği posta güvercinleri vasıtasıyla durumdan kısa zamanda

haberdar olan Halife Muktedir, aldığı karşı tedbirler ile Karmatî'ye karşı başarı sağlamış idi. Bu konuda kaynaklara yansıyan bilgilere göre, Abbasi halifesi İbn Mukle, Karmatîlere karşı görevlendirdiği bir adamına elli güvercin vererek, bunlarla saat başı kendisine rapor vermesini emretmiştir (İbnü'l Esîr 1991: C. VIII, 154; Sadavî 1953: 137-138; Salih Eşref 2009: 2; Derviş 1986: 65; Yıldırım 2017: 261). Bu durum güvercin postasının nizamını ve süratini de açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Nitekim bu bilgiler doğrultusunda gece ve gündüz olmak üzere devletin en ücra köşelerinden merkeze doğru ve güvenilir bir haber akışı sağlanıyordu.

Ancak sadece halife ve veziri değil diğer devlet adamlarının da kendi şahıslarına ait bir güvercin postası oluşturdukları anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mukle, halife el-Kahir billah'ı bir oldubittiye getirerek tutuklatmak istemiş ve bunun içinde bir komplo hazırlamıştı. Buna göre Karmatîlerin Kufe yakınlarına geldiği şâyiasını yayarak halifeyi sefere çıkmaya ikna edecek ve o esnada tutuklatacağı. Ancak devlet adamlarından Ebu Bekir b. Karâbe, Kufe'de bulunan bir adamından her gün düzenli olarak güvercin postası ile haber aldığını ve böyle bir olayın doğru olmadığını söyleyince Vezir İbn Mukle'nin bu komplosu akim kalmıştı (İbnü'l Esîr 1991: C. VIII, 210).

Yine Abbasi vezirlerinden Abdullah el-Berîdî, komutanlardan Beckem'i bir komplo ile yakalamak istemişti. Durumu öğrenen Beckem, Vâsıt üzerine yürüyerek veziri cezalandırmak istedi. Vâsıt'a nehir üzerinden giderken gemiye bir posta güvercini kondu. Yakalanan güvercinin taşıdığı mektupta, Beckem'in Vâsıt'a doğru yola çıktığı vezir el-Berîdî'ye haber veriliyordu (İbnü'l Esîr 1991: C. VIII, 308; Sadavî 1953: 138).

Kaynaklar Bağdad Abbasi Halifesi Nasır lidinillah (1180-1225)'in aşırı derecede güvercin eğlencesine düşkün olduğunu, yeni yumurtadan çıkan güvercinlerinin tek tek şecerelerini tutturduğunu ve posta güvercinlerini kullanma hususunda kendi güvercinlerinin dışında herhangi bir kimsenin güvercin kullanmasını yasakladığını kaydederler. Makrizî, Nasır lidinillah'ın babasının, ve Abbasi halifeleri Mu'tasım billah ile son Bağdad Abbasi halifesi Mütevekkil Alallah'ın da aynı derecede güvercin tutkunu olduğunu kaydederken, diğer kaynaklarda ise Nasır lidinillah'ın babasının 1000 dinara güvercinler satın aldığı zikredilmektedir (İbnü'l Esîr 1991: C. XII, 396 vd.; Suyuti 1967-68: C. II, 220; Makrizi 1957-73: C. III/I, 309; Abd el-Aziz 1975: 45).

Abbasiler zamanında güvercinlerin mektup taşımalarının haricinde kargo hizmeti alanında da kullanıldıkları görülmektedir. Bu konuda Abbasi halifesi et-Tâi Lillah'ın (974-991) bir grup posta güvercinini ayırarak kanatlarına ikişer kiraz bağlanmak suretiyle 982-983 yıllarında, Şam'dan Mısır'a turfanda meyve naklettiği kaydedilmektedir. Abbasi halifelerinden Memun'un da Horasan valiliği esnasında posta yoluyla Kabil'den taze meyve getirttiği de bilinmektedir. Ancak Memun'un bu meyveleri güvercinlerin aksine, atlı berid postacıları ile getirttiği söylenmektedir (Özer 2015: 167-188; Harekat 1995: 498-501). Kargo taşımacılığı konusunda günümüzde

Porto Rica'da ve Fransa'da güvercinlerin, halkın ihtiyacı olan ilaçlar ve küçük ebatlı kan tüplerini hastanelere ulaştırmada halen kullanıldığı da bilinmektedir (Yılmaz-Boz 2012: 45-51) .

İslam kaynaklarında Fatımiler zamanında Mısır'da bulunan güvercin merkezlerine de geniş yer verilmektedir. Fatımiler, Abbasilerin posta teşkilatını tamamen farklılaştırarak, yeni ve hususi bir sistem geliştirdiler. Kalkaşandi, Fatımi halifelerinin de güvercinlere karşı ilgi ve alakada ileri gittiklerini, güvercinlerin soyları hakkında risaleler ve divanlar yazdırdıklarını kaydederken bu dönemde en iyi posta güvercinlerinin Irak'ın Musul şehrinde olduğunu zikretmiştir (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 390 vd.; Abd el-Aziz 1975: 41-80). Nitekim bu ilgi sonucunda İstanbul'dan Suriye'ye, Bağdad'dan Basra'ya, Mağrib'den Kahire'ye kadar bütün şehir ve eyaletlerle haberleşme sağlamak amacı ile çok sayıda güvercin burçları inşa ettirilmiştir (Özer 2015: 168). Kalkaşendi, bu haberleşme hattına örnek olmak üzere Kuzey Afrika'da Tunus'tan vezir Yazuri'nin Fatımi halifesi Mustansır'a güvercin postası ile bir haber gönderdiği bilgisini kaydeder (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 390) ki, bu bilgi Fatımilerin donanmalarında da güvercin postasından istifade ettiklerine bir işarettir.

1112 yılında Haçlılar Fatımilerin elindeki Sur şehrini kuşattıklarında, Sur hakimi İzzü'l-mülk, emir Tuğtekin'e güvercin ile haber göndererek para vaadiyle onu yardıma çağırdı. Bu talebi olumlu karşılayan Tuğtekin de yardıma hazır olduğunu ve belirli bir yer, gün ve saatte bir gemi hazır etmesini askerlerini oraya göndereceğini bildiren bir güvercin postası yolladı. Ancak güvercin Sur'a değil de bir haçlı gemisine konunca durum haçlıların malumu oldu ve bu yardım planı işlemedi (İbnü'l Esîr 1991: C. X, 391).

İbnü'l-Esir bu konuyu anlatırken aslında bize önemli bir ayrıntı verir. Güvercin haçlı gemisine bulunduğu anda onu biri haçlı ve biri Müslüman olan iki asker yakalamıştır. Haçlı askeri güvercini salmak isterken, Müslüman asker ise bunun bir posta güvercini olduğunu söyleyerek önemli bir mesaj taşıdığını ve Kral Baudin'e götürülmesini söylemiştir. Bu bilgi bize, Haçlıların bu dönemde henüz güvercinlerin haberleşme işinde kullanıldığından bihaber olduklarını ortaya koymaktadır. Nitekim yine aynı kaynak bu olaydan ancak 30-40 sene sonra Avrupalıların güvercin postasını kullandıklarına işaret eder . Buna göre, İbnü'l-Esir, 1148 yılında Kuzey Afrika sahillerine gerçekleştirilen Norman saldırıları esnasında, düşman hareketine dair haberlerin Kahire'ye güvercinler vasıtasıyla ulaştırıldığına kaydeder. Hatta Fatımiler tarafından ele geçirilen bir Norman gemisinde kafesler içerisinde güvercinler bulunmuş ve bu güvercinlere yalan ve yanlış bilgiler içeren mektuplar takılarak Normanlar yanıltılarak saldırıları boşa çıkarılmaya çalışılmıştır (İbnü'l Esîr 1991: C. XI, 116-117; Derviş 1986: 65 vd.).

Güvercinin taşıdığı mektubun düşman eline geçmemesi için olağanüstü çaba gösteren Fatımiler, küçük ve hafif kâğıda manasını herkesin anlayamayacağı şifreli

mektuplar yazar ve güvercinin kanatlarının altına bağlarlardı (Salih Eşref 2009: 3). Belki de sırf bu ihtiyat sebebiyle Fatımi vezirlerinden İbn Kels'in, Şam bölgelerinde kullanılacak güvercinlerin Kahire güvercinleri olmasını isteyen bir emirname çıkardığı da bilinmektedir (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 391).

Fatımiler döneminde güvercin sahipleri ancak yetkili devlet erkânından oluşmaktaydı (Salih Eşref 2009: 2). Devlet erkânı arasında en önemli eğlence vasıtalarından birisi haline gelen güvercin yarışmaları hakkında Kalkaşendi ve Makrizî, II. Fatımi halifesi el-Aziz Billah ile vezir İbn Kels'in Kahire ile Şam arasında güvercinlerini yarıştırdıklarını ve yarış sonucunda vezirin güvercininin galip geldiğini kaydederler (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 436; Makrizi 1997: C. II, 6; Sadavî 1953: 142).

İbnü'l-Esir, Kuzey Afrika Müslümanlarının da güvercin postası kullandığına dair bir olay nakleder. Buna göre İfrikiyye hükümdarı el-Hasan ile Kabis şehri hakimi Yusuf, Sicilya kralı Roger'e elçiler göndermişlerdi. Bu görüşmede iki Müslüman elçi birbirleriyle tartışmış Yusuf'un elçisi İfrikiyye hükümdarı Hasan'a karşı hakaretâmiz ifadeler kullanmıştı. Huzurdan ayrıldıklarında bu durum Hasan'a güvercin postasıyla iletilince, İfrikiyye idarecisi adamlar göndererek diğer elçiyi yakalatmış ve bir Frank karşısında bir Müslüman hükümdara hakaret ettiği için cezalandırmıştı (İbnü'l-Esir 1991: C. XI, 112 vd.).

Posta Güvercinin Türkler arasındaki kullanımı ise Büyük Selçuklular dönemine dayanmaktadır. Berid teşkilatının Selçuklu devletinde de sıkı bir şekilde uygulama alanı bulduğunu biliyoruz. Sadece Alparslan döneminde biraz zaafa uğrasa da daha sonraları bizzat vezir Nizâmü'l-Mülk'ün çabalarıyla eski haline kavuşmuştur (Nizâmü'l-Mülk 2013: 45-51). Büyük Selçuklu devletinin kuruluşu ile başlayan ve akabinde Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'ı tahakküm altına alması ile gerçekleşen olaylar silsilesi sırasında posta güvercinleri kullanılmaktaydı (Makrizî 1957-73: C. II, 443, 448 ve C. IV, 268; Zeydan 1901-1902: 213-217). Selçuklu devletinde güvercinler, demirbaş olarak kaydedilir, Berracun veya el-Hufra adı verilen kulelerde özel görevliler tarafından yetiştirilirdi. Bu görevlilerin sultan hazinesinden tahsis edilen güvercin ulufeleri ve maaşları vardı. Güvercine ancak 5 gr (1,5 dirhem) ağırlığında mektup takılabilirdi. Bu dönemde büyük kalelere, uzun mesafeler arası sefer yapmış olan güvercinlerin dinlenmesi için burçlar yapıldı (Derviş 1986: 6; PTT 2007: 128).

Ortaçağ İslam devletleri arasında posta işlerinde, güvercinin büyük bir intizam ve teşkilat içerisinde kullanılması Musul Atabeyi Nureddin Zengi dönemine tesadüf etmektedir. İslam kaynaklarının verdiği bilgiye göre Nureddin, ilk defa 1171 yılında bütün ülkeyi içerisine alan geniş bir güvercin posta teşkilatı vücuda getirmişti. Zengi devletinin sınırları Suriye'deki haçlı kontluklarının arazileri hariç olmak üzere bugünkü Sudan sınırından İran'daki Hemedan kapılarına kadar yayılmıştı. Bu geniş arazide özellikle Suriye bölgesinde Haçlı saldırılarının yoğun olarak yaşandığı zamanlarda toplanan istihbaratın kolayca ve süratli bir şekilde devlet merkezine ulaşması önem arz etmekteydi. İşte bu amaçla güvercinleri etkin bir şekilde kullanan

Nureddin, ülke çapında güvercin burçları yaptırarak idarecilerine bu uygulamanın yaygınlaştırılması emrini verdi. Her sugurda yani uc bölgelerinde güvercin postası için görevli adamlar tayin edilmişti. Bu görevlilerin yanında komşu şehirlere ait farklı güvercinler vardı. Görevliler bir haber ulaştırmak istediklerinde hemen bir kağıda kısa bir pusula yazarak bunu güvercinler vasıtasıyla devlet merkezine ulaştırıyorlardı (İbnü'l Esîr 1991: C. XI, 302; Gök 2013: 456; Sadavî 1953: 139; Abd el-Aziz 1975: 41 vd.).

Ancak Zengilerin, Nureddin'den önce de güvercin postasından istifade ettikleri bilinmektedir. Bu hususta İbnü'l-Esir İmadüddin Zengi dönemine ait ilginç bir anekdot zikreder. İmadeddin Zengi, 521 (1127) yılında Nusaybin'i kuşattığında Mardin Artuklu emiri Hüsameddin Timurtaş, amcazadesi Hısn-ı Keyfa emiri Rükneddin Davud'dan yardım istedi. Davud'dan yardım sözü alan Timurtaş, Nusaybin'de kuşatma altında olan askerlerine güvercinle haber göndererek beş gün içinde askerleriyle yardıma geleceğini bildirdi. Ancak, bu posta güvercini İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilince mesajın içeriği değiştirilerek şehre yardım gelmeyeceğini bildiren yeni bir pusula hazırlandı ve başka bir güvercinle Nusaybin müdafilerine gönderildi. Bu hileli mesaj sonucunda Nusaybinliler ümitsizliğe kapılarak şehri İmadeddin Zengi'ye teslim ettiler (İbnü'l-Esir 1985: C. X, 510 vd.).

Aynı şekilde Nureddin 1144 yılı Kasım ayında Hacibi Selahaddin el-Yağısıyani'yi, bir birlikle Urfa üzerine gönderdi. Şiddetli yağmur ve fırtına nedeniyle yolunu kaybeden ve Urfa'ya saldırıda başarısız olan Hacib Yağısıyani, durumu bir güvercin postasıyla Nureddine bildirdi. Pusulada seferin başarısız olmasına rağmen Urfa'nın alınmasının kolay olduğunun bildirilmesi üzerine İmadeddin Zengi hızla hareket edip iki gün içinde Urfa'ya geldi ve şehri kuşattı (Demirkent 1987: 143 vd.; Runciman 1987: C. II, 193 vd.; İbnü'l Esîr 1991: C. XI, 94 vd.).

Nureddin Zengi, güvercin güzergâhlarını, diğer kara posta yollarının aksine sık kullanılan bölgelere birincil hatlardan doğan tali hatlar şeklinde tesis etti. Bu hatlar Dımaşk, Kudüs ve Gazze yolundan Ölüdeniz, Gazze-Kerak, Dımaşk-Baalbek, Halep-Er-Rahbe, Fırat Nehri, Kahire-Siffin, Kahire-Dimyat, İskenderiye-Kahire şeklindeydi (Alptekin 1985: 170 vd.; Salih Eşref 2009: 4; PTT 2007: 53).

Nureddin, Bu yollar üzerinde yaklaşık 21 km yani her 13 milde güvercinler için kulelerden istasyonlar yaptırdı (Ömeri 1992: 265; Halil b. Şahin 1997: 100; Sadavî 1953: 139). El-Ömerî, Berid merkezlerinin birbirlerine olan mesafesini "*kararlaştırılan berid mesafesi 4 fersaktır. Her fersah 3 mil, her mil 3 bin Haşimî Zirâ'sıdır*" ifadeleriyle yaklaşık olarak 18 km olarak vermektedir (Ömeri 1992: 265). İbn Batuta da, İran'da İsfahan bölgesini ziyaretinde buralarda güvercin kuleleri gördüğünü kaydetmektedir. Bu istasyonlarda, iki istasyon arasında sefer gerçekleştiren 7 bin kadar güvercin bulunmakta idi. Güvercin kuleye ulaştığında kulede bulunan görevli varış saatini güvercinin taşıdığı mektubun arkasına yazardı. Mektupların içeriği çok gizli olursa ya da içerik garanti altına alınmak istenildiği takdirde her bir güvercin, karasal posta sistemine benzer bir işaret ile işaretlenirdi. Hoş bir yazı ile yazılan bu işaretler

güvercinin ayak ya da kanat altı kısmına asılırdı. Mektubu güvercinin üzerinden, bu iş için görevlendirilmiş vazifeli kimseden başkası alamazdı (İbn Batuta 1998: C. I, 280; Salih Eşref 2009: 2-4).

Zengiler devrinde Posta güvercinlerine el-Menasib denilmiştir. Bunlar yetiştirilip eğitimleri tamamlandıktan sonra sadece güvercinlerin kaydının tutulduğu Defterü'l-Ensab'a kaydedilirlerdi. Büyük kalelerde posta güvercinleri için Burcu'l-Hammâm denilen kuleler inşa edildi. Bunlarla uğraşan görevlilere ise Berrac adı verilir. Uzun mesafeler arasında güvercinlerin dinlenmesi için Merâkızu'l-Hammâm adı verilen mola yerleri yapıldı. Nureddin devrinde posta güvercinleri için Dimaşk merkez üs konumundaydı. Burada yetiştirilen güvercinler posta teşkilatında kullanılmak üzere kafesler içerisinde diğer şehirlere ve kalelere gönderilirdi (Gök 2013: 456 vd.).

Orta-Doğu coğrafyasında Zengilerin devamı olan Eyyubiler döneminde de posta güvercinlerinin Mısır ve Suriye'de bir düzen içerisinde işlemesi için büyük önem gösterilmiştir. Tıpkı Nureddin'in yaptığı gibi Eyyubiler de posta güvercinleri için özel kuleler inşa ederek onların bakıcılığı için hususi görevliler vazifelendirmiştir. Müslüman idareciler eyaletlerdeki başta idari, siyasi ve askeri olmak üzere her türlü değişikliği berid yoluyla eyalet idarecilerine duyurdular. Bu konuda da en büyük yardımcıları posta güvercinleri oldu (Makrizi 1997: C. II, 210).

Selahaddin Eyyubi Haçlılar ile mücadelesinde, özellikle de 1190 yılındaki III. Haçlı seferinde gerçekleşen Akka kuşatması sırasında haberleşme işlerini posta güvercinleri vasıtası ile sağlamıştı. Haçlılar, Akka'yı kuşatma altına alınca şehir ile irtibat kesilmişti. Önceleri şehirdeki iyi yüzücüler sayesinde denizden kısmi haberleşme sağlanırken daha sonra güvercinler devreye sokularak günlük haberleşme imkanı elde edilmiştir. İsfahani, bununla ilgili olarak, "*Akka ile haberleşme güvercinler vasıtasıyla yapılmaya başlandı. Bunun için ahşaptan bir güvercin burcu inşa edildi. Güvercinlerin getirdiği haberler sayesinde rahatlıyorduk*" ifadelerini kullanır (Sadavî 1953: 142; Abd el-Aziz 1975: 50 vd.). Selahaddin, haberleşmedeki etkilerini gördüğü güvercin postasını geliştirmek amacıyla Kus ve Ayzab hududuna posta güvercinleri için yeni burçlar inşa etti (Zeydan 1901-1902: 213-217; PTT 2007: 48).

1237 tarihinde Türkiye Selçuklu devleti ile Haleb Eyyubi meliki arasında dostluğun pekiştirilmesi amacıyla sıhriyet kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhusrev ile Haleb emiri el-Aziz'in kızkardeşi Gaziye Hatun evlendirilirken, karşılık olarak da Haleb Eyyubî meliki en-Nâsır'ın da Alaaddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun ile evlenmesine karar verilmiştir. Karatay el-İzzî, bu nikah merâsimleri yapıldığı esnada Haleb Eyyubi Melikine ulaşan bir posta güvercininden bahseder. Gelen posta güvercini Haleb askerlerinin Ma'arra kalesini ele geçirdikleri haberini getirmiştir. Bu haber üzerine Haleb Eyyubi meliki en-Nâsır fevkalade sevinmiş ve müjde davulları çaldırarak şehirde eğlenceler düzenlemiştir (Karatay el-İzzî 2005: 16vd.).

Daha sonraki zamanlarda Eyyubi meliklerinin kendi aralarındaki hakimiyet mücadelelerinde de güvercin postasından istifade ettikleri bilinmektedir. Nitekim H. 636 (1238-1239) yıllarında Salih Necmeddin Eyyub ile Melik Salih İsmail arasında baş gösteren mücadelede Necmeddin Eyyub'un elçisi Tabib Sadeddin güvercin ile gönderdiği mektuplarla Melik Salih'in sarayında olanları günü gününe Necmeddin Eyyub'a bildiriyordu. Ancak Melik Salih ele geçirdiği bu güvercinlerden birisi vasıtasıyla durumdan haber olmuş ve bizzat kendisi karşı tarafa farklı ve yanlış bilgiler ihtiva eden güvercin postaları göndererek Necmeddin Eyyub'un planlarını boşa çıkarmıştı (Makrizi 1957-73: C. I/2, 282; Abd el-Aziz 1975: 48; Derviş 1986: 66).

Yine Eyyubi hükümdarı Necmeddin Eyyub'un ölümü sonrasında oğlu Turanşah'a 6 Ocak 1250 tarihinde Dimaşk'ta ümera tarafından sultan olarak biat edilmiş bu durum Kahire'ye ve ordugaha güvercin postası ile bildirilmişti. Gelen haber üzerine ordugaha ve başkent Kahire'de yeni sultan Turanşah adına törenler yapılmıştı (Makrizi 1957-73: C.I/2, 352).

1218 yılında Haçlıların Dimyat burcuna saldırdıklarında haber kısa sürede Kahire'ye ulaştırılmış ve Eyyubi hükümdarı el-Melik Kamil, güvercin postasını aldıktan üç gün sonra ordusuyla Dimyat'a yardıma gelmiştir (Makrizi 1997: C. I, 215). Aynı şekilde 1249 yılında Mansura'ya karşı gerçekleşen Haçlı saldırısı da Eyyubi Devletinin başkenti Kahire'ye güvercin postası ile en kısa zamanda ulaştırılmıştı (Makrizi 1957-73: C. I/2, 351; Makrizi 1997, C. I, 220; Abd el-Aziz 1975: 51).

Haçlı seferlerinde Müslümanların etkin bir şekilde güvercininden faydalanmaları Haçlıların da dikkatini çekti. Haçlılar, seferler sırasında yırtıcı bir kuşun bir posta güvercinini düşürmesi üzerine Arapların mektup taşımada, güvercinleri kullandıklarını anladılar. Bunun üzerine yoğunlaşan Haçlıların, Müslümanlardan güvercin eğitimini öğrenmesi, zamanla Avrupa'da askeri birliklerin muhaberatında posta güvercinlerinin kullanılmasına zemin hazırladı (Salih Eşref 2009: 80).

Romalıların güvercin postasından daha milattan önceki yıllarda istifade ettikleri yukarıda izah edilmişti. Avrupa'da güvercin postasının modern ve teşkilatlı bir şekilde yeniden kullanımının Ortaçağlarda Haçlı seferleri esnasında başladığı kabul edilmektedir. Nitekim daha önce Bu amaçla bir kısım Haçlı askerleri 1191'de posta güvercinlerini Avrupa'ya yanlarında götürmüşler böylece ilk defa Bağdat güvercinlerinin Avrupa'ya nakli gerçekleşmiştir. Zamanla Avrupa'da unutulmaya yüz tutmuş olan güvercin postacılığı yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda 17. asra ait bir anekdot güvercinlerin istihbarat dışında ticari amaçlı haberleşmede de kullandıklarına dair bilgi vermesi açısından dikkat çekicidir. Buna göre Avrupalı bir tacir Haleb'teki ortağına güvercin ile bir mektup göndererek, Avrupa çarşılarında ceviz fiyatının yükseldiğini ve bol miktarda ceviz satın alarak Avrupa'ya göndermesini istiyordu. Bu güvercin postası üzerine Avrupa'ya yüklü miktarda ceviz gönderen bu iki tacir ceviz ticaretinden büyük miktarda kâr etmişlerdir (Sadavî 1953: 145).

2. MEMLUKLER DÖNEMİNDE POSTA GÜVERCİNLERİ

Memlûkler döneminde Selçuklu ve Eyyubi devletinde olduğu gibi bir berid teşkilatı bulunmakla birlikte, posta işleri Divan-ı İnşa'ya bağlı kâtib-i sır, devadâr, emir veya candâr tarafından yürütülmekteydi. Memluk İmparatorluğu döneminde resmi posta işleri Mısır ve Suriye coğrafyasında büyük bir nizam içinde gerçekleşmekte idi. Özellikle Suriye'de Haçlılar ile yapılan mücadeleler sırasında yozlaşmış olan ulaşım ağı, Baybars döneminde büyük bir titizlikle tamir edilerek yeniden ve muntazaman işler hale getirildi. Civar beldeler ve sınırlardaki bölgelerin merkez Kahire ile süratli şekilde haberleşmesini sağlamak amacıyla Kalatu'l-Cebel merkez üss olmak üzere bir berid teşkilatı kuruldu. Baybars, Karadan ve havadan irtibat sağladığı, bu merkezi 4 ayrı hatta ayırırken, merkezden çıkan emirnâmeleri bütün nâibliklere ulaştırmayı, hâkim ve nâiblerden mektuplar ve valilerden gelecek şikayet ve talepleri karşılamayı amaçlıyordu (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 411-419).

Kalkaşendi özellikle Moğollarla mücadeleler esnasında serhat boylarından süratli haber alabilmek için Fırat boylarından Bilbis'e kadar uzanan ateş kuleleri inşa edildiği bilgisini verirken, bu ateş kuleleri ile yetinmeyen Memluk sultanlarının ayrıca güvercin postasını da devreye soktuklarını kaydeder (Kalkaşendi 1987: C. I, 163 vd.).

Baybars posta teşkilatını kurarken iki posta hattı arasını 12 mil (18 km) olarak düzenledi. İki durak arasındaki bu mesafe, bazı bölgelerde yerleşim birimleri ve su kaynakları nedeniyle uzayıp kısalabiliyordu. Yollar üzerine menziller inşa edildiği gibi bu menziller herhangi bir düşman veya eşkıya baskınlarına karşı da emniyet altına alındı (Köprülü 1944: 547; PTT 2007: 49). İçerisinde posta tatarlarının su ve yiyecek ihtiyaçlarını sağlamaktan başka, her türlü eşyanın satıldığı küçük bir pazarı dahi bulunan bu posta istasyonlarında ulaklarının kullanması için 24 saat harekete hazır atlar bulunduruluyordu. Böylece posta tatarları, bu yapılarla çeşitli ihtiyaçlarını gideriyor, yorgun atlarını daima göreve hazır tutulan yeni ve zinde bir atla değiştirerek sürat içinde yola devam edebiliyordu. Bu atlar, sadece özel bir emirle görevlendirilmiş olan ve boyunlarında ipekten sarı bir boyun bağı takan hususi Posta ulaklarına veriliyordu. Ayrıca bu posta ulaklarının üzerinde görenlerin hemen fark edebileceği bakır bir levha daha bulunuyordu. Levhanın bir yüzünde sultanın ismi ve lakabları, diğer yüzünde ise Lailahe illallah Muhammedun Rasulullah ile birlikte "O, peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir. (Allah) o hak dini bütün dinlere üstün kılmak için (böyle yaptı). Şahit olarak Allah yeter" ayeti yazılıydı (Kur'an; 48/28). Posta tatarlarına sağlanan bu kolaylıklar sayesinde iletişim süratli şekilde sağlanabilmekteydi. Örneğin Antep'ten hareket eden bir posta ulaşı 10 gün, Bire ve Sis'ten hareket eden posta ulaşı 7 gün, Haleb'den hareket eden posta ulaşı ise 5 günde başkent Kahire'ye ulaşabiliyordu. Çok acil durumlarda Kahire- Şam arası 3 gün gibi kısa bir sürede aşılabilmekteydi (Kalkaşendi 1987: C. I, 148-150; G. Wiet 1937: 436; Takkuş 2010: 102-103; Köprülü 1944: 547; PTT 2007: 49).

Bu posta hatları şu şekilde tanzim edilmişti.

1. Güney yönünde Kus, Vechi'l-kibeli ve Nube tarafları
2. Doğu yönünde Kızıl Deniz, Ayzab ve Sevakin tarafları
3. Batı yönünde İskenderiye ve Berka tarafları
4. Kuzey yönünde Dimyat ve Gazze ile bu hatta bağlı Şam beldeleri (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 418-433; Ömerî 1992: 269-280; Takkuş 2010: 102).

Haberleşmede kullanılan posta tatarlarının seçimi büyük bir hassasiyetle yapılmaktaydı. Bu kişiler zeki, güvenilir ve işinin ehli hizmetliler arasından seçilir ve onlara işlerini hızlandırmalarına yardımcı olacak hususi bir işaret ya da alâmet verilir. Yine menzillerde hazır bulunan atları, yalnızca posta tatarları kullanabilmekteydi. Postacılar, naib ve valilere normal posta taşıyanlar ile meliklere önemli mektupları taşıyanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Birinci kısım sultanın özel hediye ve iltifatlarına mazhar olurken ikinci kısım haberin önemine göre devlet ricali tarafından hediye ve çeşitli inamlar almaktaydı. Haftanın iki günü berid teşkilatında görevli memurlar Kahire'ye gelerek rapor veriyor bu sayede dâhili ve harici tehlikelere karşı daha süratle tedbir alınıyordu (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 418; PTT 2007: 49; Takkuş 2010: 103 vd.). Ancak Memluk devletinin siyasi ve askeri başarılarını sağlayan bu posta teşkilatı devlet için ağır yük oluşturmakta idi. Bu ağır mali yüke rağmen Baybars'ın kurmuş olduğu bu sistem halefi Memluk sultanları tarafından da aynı şekilde devam ettirildi.

Memlûkler döneminde kısaca izah ettiğimiz bu muntazam bir şekilde işleyen kara yolunun yanı sıra, acil haberleşmeler için de hava yolu kullanılmakta idi. Bu iş için posta güvercinleri kullanılmakta olup, bunların yetiştirilmesi için ise özel burçlar inşa edilmişti (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 435). Bunlar arasından Kalatu'l-Cebel adı verilen menzil, merkez burç durumunda olmakla birlikte, sultanlığın diğer muhtelif bölgelerinde kara yolu posta teşkilatında olduğu gibi hava yolu postası için de menziller bulunmakta idi. Ancak bu menzillerin mesafeleri kara yolu mesafelerine göre daha uzak planlanmıştı. Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan bu güvercin menzillerinde, menzilin durumuna göre güvercin sayısı farklılık göstermekte idi. Posta güvercini menzile ulaştığı vakit, menzilde bulunan görevli, güvercinde bulunan mektubu, gideceği şehre göre bir başka güvercine naklederek mektubun kolay ve hızlı bir şekilde yerine ulaşmasını sağlardı. Posta durakları arasındaki mesafe 7 mil (10-11 km) olup güvercinler bu mesafeyi posta tatarlarına kıyasla 1/3 oranında daha hızlı kat etmekteydiler. Güvercin postasına verilen bu önem üzerine Kalavun devrinde 1289 Cemaziye'l-Ahir ayının sonunda sadece başkent Kahire'deki posta güvercinlerinin sayısının yaklaşık 1900'ü bulduğu nakledilmektedir (Sadavî 1953: 140; Salih Eşref 2009: 78-80; Derviş 1986: 67).

Kalkaşendi ve diğer Memluk kaynaklarına göre Güvercin merkezlerinin asıl üssü Kahire'de bulunan Kal'atu'l-Cebel idi. Buradan hareketle ülkenin dört bir yanına güvercin postası gidip gelmekteydi. Güvercin merkezlerinde güvercinler için burçlar yapılmıştı. Kahire merkezli olan güvercin posta güzergahı şu şekildeydi.

Kahire – Kus-Asvan- Ayzab
Kahire - İskenderiyye
Kahire – Dimyat
Kahire - Haç yolundan Suveys
Kahire – Şam'a bitişik olarak Bülbeyns

Kalkaşandi bunlara bağlı olarak diğer güzergahları da şu şekilde sıralamaktadır.

Kal'atu'l-Cebel- Bülbeyns- Salihyye- Katya – Verrade – Gazze

Gazze'ye ulaşan güvercinler gidecekleri istikamete göre yönlendiriliyorlardı.

Gazze - Beled-i Halil
Gazze - Kudüs
Gazze - Nablus

Gazze'ye ulaşan güvercinlerden Suriye tarafına gidecekler ise Dımaşk istikametinde yönlendiriliyorlardı. Buna göre;

Gazze - Lüddin-Kakun-Cinine
Cinine - Biysan -Erbed - Tafs-Sanameyn- Dımaşk
Dımaşk - Baalbek
Dımaşk – Karyeteyn - Tedmur- Suhne - Kubakıb - Rahbe
Dımaşk – Kârâ – Hıms – Hama - Ma'arra - Haleb
Haleb - Bire
Haleb - Kal'atu'l-Müslimin
Haleb – Behisni (Kalkaşendi 1987: C. XIV, 435-437; Halil b. Şahin 1997: 99 vd.; Ömerî 1992: 283-284; Derviş 1986: 69; Takkuş 2010: 102; Sadavî 1953: 140; Şeşen 2009: 232 vd.) .

Memluk devletinde posta güvercinlerinin gerek sultan gerekse diğer devlet ricali tarafından resmi ve gayr-ı resmi kullanımı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi mevcuttur. İbn Abdi'z-Zahir, Memluk devletinde berid teşkilatını ve güvercin postasını geliştiren Baybars'ın, daha sultan olmadan önce yaşadığı ilginç bir olayı kaydeder. Buna göre Baybars ve arkadaşları Memluk sultanı Aybeg ile ihtilafa düşerek Mısır'ı terk etmişler ve Suriye'deki Eyyubi meliklerinin yanına iltica etmişlerdi. İşte bu devrede Eyyubilerin kendi aralarındaki mücadelelere de karışan Baybars ve arkadaşları için el-Melikü'n-Nasır, Kerek idarecisine posta güverciniyle bir haber göndererek Baybars ve arkadaşlarının tutuklanmasını istedi. Ancak ilahi bir takdirle haberi taşıyan güvercin yorularak Baybars ve arkadaşlarının bulunduğu yere indi. Güvercini yakalayarak mektubun muhtevasına muttali olan Baybars ve yanındakiler derhal Kerek'i terk ederek tutuklanmaktan kurtuldular (İbn Abdizzahir 2000: 130).

Memluk kaynakları güvercinlerin, haberleşme vasıtası olmaktan daha çok memluk devlet ricalinin özellikle güvercin oyunlarına düşkünlüğünden bahsederler. Özellikle devletin fetret devri diyebileceğimiz Kalavun evladının saltanat yıllarına rastlayan bu

devrede sık sık taht değişiklikleri olmuş ve genellikle çocuk yaşta sultanlar idareye geçmişlerdi. Bu durum ise doğal olarak devlet ciddiyetini de önemli ölçüde etkilemişti (Bkz. İbn Habîb 1976-1986 ve Sağlam: 2015).

İbn Tanrıberdi, Sultan Melik Kâmil Seyfeddin Şaban'ın güvercin oyunlarını çok sevdiğini ifade ederek, zamanla bu işte aşırılığa kaçtığını ve sultanın etrafının güvercin oyunu düşkünleri ile dolduğunu hatta Melik Kâmil'in güvercin eğlencelerine ve oynatanlara karışılmaması gerektiği hususunda bir emirname hazırlatarak Kahire sokaklarında okuttuğunu kaydeder (İbn Tagrıberdi 1963-1972: C.X, s. 124). Yiğit, Melik Şaban-ı Kâmil'in sadece güvercin eğlencesi ile değil hamam eğlenceleri, iddialı yarışlar ve horoz dövüşleri başta olmak üzere her çeşit oyunlara da mübtela olduğunu kaydeder (Abd el-Aziz 1975: 44; Yiğit 1991: 85).

Melik Kâmil'in yerine geçen Melik Muzaffer Zeyneddin Hacı (1346-1347) da kardeşi gibi kısa zamanda eğlence ve sefih hayata teslim oldu. En büyük eğlenceleri arasında güvercin oyunları başta geliyordu. Sultanın bu aşırı güvercin merakı devlet ricali arasında tepki çekmiş ve emirlerden Çiğboga ve Tanırak sultanı ikaz etme ihtiyacı duymuşlardı. Bu tepki üzerine Melik Muzaffer Hacı, yaklaşık 70 bin dirhem masraf ettiği güvercinleri tek tek öldürmüş ve güvercin barınaklarını da tahrip etmişti (Makrizi 1957-73: CII/3, 725; Koprıman 1987: C. VI, 493; Abd el-Aziz 1975: 44). Ancak bütün tepkilere rağmen sultan bu güvercin tutkusundan vazgeçmedi. Bir süre sonra tekrar etrafına eğlence düşkününü bir taife toplayarak güvercin yarışmaları tertip etmeye başladı. Bu eğlencelerin seviyesi o kadar arttı ki zamanla Sultan güvercinler ürkmesin rahatsız olmasın diye müezzinlerin kısık sesle ezan okumalarını dahi emretti (Makrizi 1957-73: C. II/3, 725; Abd el-Aziz 1975: 45). Sultanın bu sefih hayatı ve güvercin düşkünlüğü bir süre sonra ümera tarafından öldürülmesine sebep oldu.

Sultan Melik Nâsır Bedreddin Muhammed (1347-1351) tahta çıktığında 11 yaşında bir çocuk olup idare ümeranın elindeydi. Melik Muzaffer Hacı'nın güvercin eğlencesine düşkünlüğüne karşı ortaya çıkan tepkiler sebebiyle, Melik Nâsır bir emirname ısdâr ederek bundan sonra güvercin ve diğer eğlence vasıtalarıyla meşgul olan kimselere ağır para cezaları verilmesini emretti. Makrizî bu şekilde kesilen cezalardan hazineye yaklaşık 100 bin dirhem gelir toplandığını kaydetmektedir (Makrizi 1957-73: C. II/3, 725; Abd el-Aziz 1975: 45).

Ortaçağ İslam kaynakları Memlukler zamanında posta güvercinlerine ilginin ve alâkanın arttığını kaydederler. Bu konuda Memluk devleti içerisinde isyan eden emirlerin durumu, şehirlerdeki karışıklıklar gibi olayların en kısa sürede güvercin postasıyla Kahire'ye ulaştırılması ve devletin acil önlemler alarak olayları büyümeden bertaraf etmesi etkili oldu.

Makrizî'de yer alan bir olay Memluk devletinin güvercin postasını ne kadar önemli gördüğünün ve haberleşmede ne kadar çok kullandığının bir göstergesidir. Makrizî 720/1320 yılı olaylarını anlatırken Kala'tu'l-cebel'in surlarının dibinde kim tarafından

ve kime gönderildiği bilinmeyen çok sayıda güvercin postasına ait pusulalar bulunduğunu kaydeder (Makrizi 1957-73: C. II/1, 208; Abd el-Aziz 1975: 50). Bu durum Memluk sultanlarının istihbarata değer verdiğini bu sebeple önemli önemsiz her haberin güvercin ile sultanlık katına ulaştırıldığını göstermektedir. Ancak bu istihbarat bilgilerinin uluorta etrafa saçılması da, resmi ve gizli belgelerin gereği gibi muhafaza edilemediğine dair bir güvenlik sorunu olarak ayrıca değerlendirilmelidir.

Bu konuda Berid görevlilerine ulaşmadan halkın eline geçen iki posta güvercini kaydı daha vardır. Makrizî'ye göre 1331 ve 1335 yılı olayları arasında zikredilen bu hadiselerde, varış menzillerine ulaşmadan düşen iki posta güvercininin taşıdıkları mektuplar, sultanın eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle devlet işlerini ihmal ettiğine dair şikayetleri ihtiva ediyordu (Makrizi 1957-73: C. II/1, 228 ve C. II/2, 399; Abd el-Aziz 1975: 50).

Kaynaklar, İskenderiye'de Müslümanlar ile Avrupalı tacirler arasında 1326 yılında yaşanan bir kargaşa hakkında bilgi verirler. Buna göre, şehirde karışıklıkların artması ve asayişin bozulması üzerine İskenderiye mütevellisi el-Kerekî, gönderdiği posta güvercinleri vasıtasıyla memluk sultanını durumdan haberdar etmişti. Bu istihbarat üzerine gerekli tedbirleri alan sultan süratli bir şekilde kargaşayı gidererek İskenderiye'de asayişini yeniden sağlamayı başardı (Makrizi 1957-73: C. II/1, 284; İbn Batuta 1998: C. I, 28 vd.; Sadavî 1953: 143; Abd el-Aziz 1975: 46).

Yine, Cebele şehrinde de buna benzer bir olay yaşandı. Şam bölgesinde yer alan Cebele şehrinde bir şahıs mehdilik iddiası ile etrafına topladığı bir grupla isyan ederek Cuma namazında halka saldırıda bulundu. Olayların büyümesi üzerine Cebele idarecisi bağlı bulunduğu Lazkiye emiri Bahadır b. Abdullah'a posta güvercini ile durumu bildirerek yardım istedi. Bunun üzerine, Emir Bahadır memluk kuvvetlerinden oluşan bir birlikle Cebele'ye gelerek isyanı bastırdı. Daha sonra durum Sultan Melik Nâsır'a bir güvercin postasıyla iletilerek ne yapılması gerektiğine dair bilgi istendi (İbn Batuta 1998: C. I, 120 vd.; Sadavî 1953: 143; Abd el-Aziz 1975: 47).

1283 yılında Bilbis şehrinde yaşayan Türklerle Kürt ahali arasında yaşanan çatışma haberleri de Sultan el-Melik Adil'e posta güvercinleri ile ulaştırılmıştı. Sultan, güvercin postası ile öğrendiği bu olayları kısa zamanda aldığı tedbirlerle berteraf etmeyi başarmıştı (Makrizi 1957-73: C. I/2, 282; Abd el-Aziz 1975: 47 vd.).

1367 Nisan'ında emîr-i kebîr Yelboga isyan ettiğinde, sultan Melik Muzaffer Hacı İskenderiye ve Dimyat başta olmak üzere sahil bölgelerinin idarecilerine güvercinlerle gönderdiği mektuplarla Yelboga'ya karşı harekete geçilmesi ve isyanın bastırılmasını istemişti (Makrizi 1957-73: C. III/1, 133; Abd el-Aziz 1975: 49).

Aynı şekilde 1389 yılında Dımaşk'ta Memluk askerleri ile halk arasında bir karışıklık çıkmıştı. Dımaşk idarecisi olan emîr-i kebîr Ayıtmış, güvercin ile gönderdiği haberle durumu Selemiyye'de bulunan emir Yelboga en-Nâsırî'ye bildirerek yardım

istedi. Güvercin postası kendisine ulaşır ulaşmaz harekete geçen Yelboga en-Nâsırî gece yarısı ansızın Dimaşk'a girerek karışıklığı berteraf etti (Sayrafi 1970-73: C. I, 321).

Sultan Ferec b. Berkuk'un ilk saltanatında, 1404 yılında cereyan eden bir hadisede ayrıca önem arz eder. Emir Yeşbek eş-Şâbanî ve bazı emirler Ferec'in saltanatını kabullenmeyerek isyan etmişler ve Bilbis önlerine kadar gelmişlerdi. Ferec'in Bilbis'teki sadık adamları posta güvercini ile durumu kendisine bildirdiler. Bunun üzerine Ferec b. Berkuk isyancıları karşılamak üzere kuvvetleriyle birlikte yola çıkarak âsi emirlerle mücadeleye girişmiş ve başarılı olmuştu (Sayrafi 1970-73, C. II, 196-201; Abd el-Aziz 1975: 49).

Güvercinler istihbarat hizmeti açısından Haçlılarla mücadelelerinde de Müslümanların en büyük yardımcıları olmuşlardır. İslam hükümdarları haçlı savaşlarında elde ettikleri bu istihbarat alanındaki tecrübelerini Moğollarla yaptıkları mücadelelerinde de aynen uygulama alanına koydular.

1281 yılında Moğollar birkaç koldan olmak üzere Suriye üzerine büyük bir saldırıya başladılar. Mengü Temur 50 bin Moğolun yanısıra Ermeni ve Franklardan da olmak üzere 80 bin kişilik büyük bir ordu ile Humus üzerine yürüdü. Müslümanların endişelerinin arttığı bir zamanda Moğollardan bir şahıs Hama idarecisine gelerek İlhanlı ordusu hakkında bazı bilgiler verdi. Bu bilgi derhal güvercin postası ile sultana iletildi. Sultan Kalavun bu istihbarat doğrultusunda ordusunun sol cenahını güçlendirerek 1281 Ekim'inde İlhanlılarla savaşa girişti. Önceleri zor duruma düşse de zafer Memluk sultanının oldu (Makrizi 1957-73: C. I/3, 691; Abd el-Aziz 1975: 49; Yiğit 1991: C. VII, 60). Bu savaş esnasında Memluk askerlerinden bir grup bozulmuş firar ederek Kahire'ye ulaşmışlardı. Bu kötü durumdan güvercin postası ile haberdar olan Sultan Kalavun'un oğlu Melik Salih, bir taraftan kaçanları geri döndürmeye çalışırken diğer taraftan da topladığı Araplardan müteşekkil çok sayıda yardımcı birlikleri savaş bölgesine göndererek savaşın kazanılmasında etkili oldu (Makrizi 1957-73: C. I/3, 696 vd.).

Yine 1412 yılında Kahire'ye gelen bir posta güvercini Mısır ve Şam askerlerinin birleşerek sultan Ferec'i hall ettiklerini bildiriyordu (Sayrafi 1970-73: C. II, 308). 1417 yılında ise emir Akbay el-Berdî'ye Haleb naibliği verilmiş ancak resmi mersûm takdim edilmemişti. Sultan katından bir güvercin postası gönderilerek Katya'da buluna emirin Haleb naibliği mersûmunu almak üzere sultanın huzuruna çıkması talep edildi (Sayrafi 1970-73: C. II, 384; Abd el-Aziz 1975: 53).

8 Ağustos 1425 yılında Kıbrıs üzerine sefere gönderilen ve bu seferden başarı ile dönen Emir Canı Beg ve bazı Memluk emirlerinin yanlarında esir Kıbrıs hakimi de olduğu halde Katya yakınlarına geldikleri haberi güvercin postası ile sultan Barsbay'a bildirildi. Bunun üzerine sultan Canı Beg ve yanındakileri karşılamak üzere görkemli bir tören hazırlanmasını emretti (Sayrafi 1970-73: C. III, 93).

Memluk kaynaklarında güvercin postasının savaş ve iç karışıklıklar dışında sultan veya ümeranın bir beldeden bir beldeye geliş gidişlerini haber verme işinde de kullanıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Sultan Ferec'in H.814 (1411-1412) yılında Suriye'den dönerken Katya'ya ulaştığı haberi güvercin postası ile Başkent Kahire'ye ulaşınca, umera ve devlet erkanı protokol gereği sultanı karşılamaya çıkmışlardı (Makrizi 1957-73: C. IV/1, 174; Abd el-Aziz 1975: 52).

Tarihi kaynaklarda güvercin postasının kullanıldığına dair yukarıda örneklerini sunduğumuz daha pek çok benzer kayda rastlamak mümkündür.

Posta Güvercinlerinin Talim ve Terbiyesi ise kaynaklarda ayrıca zikredilen hususlardandır. Hemen hemen bütün tarihi kaynaklarda güvercinlerin özellikle haber taşımacılığı alanında verdiği hizmetlerden büyük övgüyle bahsedilmektedir. Bunlardan 7. Asır İslam bilginlerinden İzzeddin b. Abdi's-Selâm el-Makdisî'nin Keşfu'l-Esrâr adlı eserinde güvercinlerin haber taşımacılığı ile ilgili şu kayıtları dikkat çekicidir. *"Ey güvercin bana özlemin ve zevkin hakkında bilgi ver. Senin halkının hikmeti nedir açıkla. (Güvercin) Dedi ki: "Ben güvenlik çemberiyle kuşatılıp, koruma geleneği ile geleneklendirildim. Ben emaneti taşımak için görevlendirildim ve emanetin korunmasıyla emrolundum. Suçlu gördüğümde mektup ulaştırmayı görev bildim. Sorunları cevaplarken ve emaneti yerine getirirken sorgulamam. Haber vereninin hakikatini öğretmek için haberi ulaştırırım"* (el-Makdisî (ty): 78-79).

Yine XIV. asır Memluk tarihçilerinden İbn Haldun (1332-1406) ise, posta güvercinleri hakkında Mukaddime adlı meşhur eserinde şöyle bir şiir kaleme almıştır. *"Eğer biliyorsan bir güvercin veya emircik kuşu / Bir ay veya bir hafta içinde sultandan haber getirecek / Bu haberler her şeyin farkında olan kıssacılara malum olur/ Ve onun alametleri zeki kalplerde yayılır"* (İbn Haldun 2004: 889; Posta Güvercinlerinin Arap edebiyatında ve şiirde yeri hakkında bkz. Abdullah Muhammed Ahmed 2012)

3. POSTA GÜVERCİNLERİNİN YETİŞTİRİLMESİ VE HABERLEŞMEDE KULLANILMASI

Güvercinler tarih boyunca çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı gibi daha ziyade yetiştirilme amacına göre tasnif edilmişlerdir. Bu türlerden biri olan posta güvercinleri, zekâsı dayanma gücü ve üstün yön bulma yetenekleriyle diğer güvercin türlerinden ayrılmaktadır (Câhiz 1965: C. III, 214-216). Yarış ya da mektup güvercini olarak adlandırılan posta güvercinleri için tarih boyunca muhtelif terimler kullanılmıştır. Belirli sülalelerin mektuplarını nakledenler için "Zacil" terimi kullanılırken mektup güvercinini Araplardan öğrenen batılılar bu kavram için "Zajel" terimini kullandılar. Zamanla bu sözcüklerin kullanımı yaygınlaşarak uluslararası bir hal aldı (Salih Eşref 2009: 1; Yılmaz-Boz 2012: 46).

Bir kısım hayvanlar gibi güvercinlerin yüzlerce kilometreden uçarak harekete geçtikleri noktaya geri dönmeleri onların posta amaçlı kullanımını akla getirdi. Ancak

güvercinlerin bunu neye göre yaptığı tarih boyunca insanoğlunun merak ettiği konulardan biri oldu. 1940'lı yıllarda ortaya atılan bir varsayıma göre; güvercinler, yerin manyetik alanını yön bulmak için kullanıldığı öne sürülen, iç pusula olarak nitelendirilen ve kuşlarda sinir sisteminde mineral birikim sağlayan bir özelliğe sahip idi (Zeydan 1901-1902: 213-217). Bundan başka güvercinlerin yuvalarını ölçülemeyecek derecede sevmesi, onların nerede olurlarsa olsunlar yuvalarına dönmesinin temel etkenlerinden olduğu ileri sürüldü. Yine güvercinlerin yemek yemeyi sevmeleri de, insanların güvercinlere yuva edindirme konularında kullandığı yöntemlerden biri oldu. Nitekim bir yeri yuvası olarak benimseyen bir güvercin her nerede olursa olsun bu mevkiye geri dönecektir. Zeydan'a göre Kerkük kalesini yıllar boyunca yuva edinen bir güvercin Musul bölgesine götürülerek bir kafese hapsedilse ve sevdiği buğday gibi ürünler bir süre boyunca öğün olarak verilse, doymuş ve yemek saatlerine alışkın olan bu güvercin kafesten salındığında, bağlılığı sayesinde Kerkük kalesindeki yuvasına dönecektir. Ancak acıktığı ve alışkın olduğu vakit serbest bırakıldığında Musul'daki yuvasına gidecektir. Güvercinlerin bu özelliğini inceleyen insanoğlu, iki memleket arasındaki mektuplaşmayı bu sayede öğrenmiş ve yıllar boyunca da posta güvercinini eğiterek onun bu hizmetinden istifade etmiştir (Zeydan 1901-1902: 213-217; Yılmaz-Boz 2012: 46 vd.).

Posta güvercinlerinin talim ve terbiyesi de oldukça güç ve zaman alan bir durumdur. Muhabere amacı ile yetiştirilecek güvercinler ilk olarak grup halinde yaklaşık 5 km mesafede bir yere götürülerek salınırlardı. Geri dönmeyi başaran yavru güvercinler için aşamalı olarak her seferde 5 km olmak üzere mesafe daha da artırılırdı. Nihayetinde 30-40 km uzaklıktaki bir mesafeden dönebilen güvercinlerin toplu yaptığı antrenmana son verilir ve güvercin artık belli aralıklarla tek olarak bırakılmaya başlanırdı. Kuşun bırakılacağı uzaklığın tespitinde klasik bir yöntem daha vardı. Buna göre eğitime alınan bir güvercinin yeni uçuş mesafesi daha önceki bırakıldığı mesafenin yarısı kadar uzaklık eklenerek alıştırılmaları yapılırdı. Daha açık bir ifade ile kuş 50 km bir mesafeden bırakıldığında geri gelmeyi başarmışsa bir sonraki mesafesi 75 km olarak hesaplanırdı (Kuyar 1928: 4-6; Özer 2015: 170-174).

Yetiştiricilikte dikkat edilen diğer bir husus ise iki güvercinin aynı anda salıverilmemesi idi. İlk güvercin salındıktan sonra gözden kaybolması beklenir daha sonra ikinci bir güvercin bırakılırdı. Mektuplara iki ayrı kuşun gönderildiği muhakkak yazılırdı. Bu durumda kuşlardan birisi geç kalırsa ikinci kuş gelene kadar beklenirdi. Bu hem haberin sağlam ve doğruluğunu teyit etmek hem de kuşlardan birisinin düşman tarafından ele geçirilmiş olma ihtimaline karşı bir hileye maruz kalmamak için yapılırdı (Sadavî 1953: 141). Kuşların bu eğitimle kendi yeteneklerini edinmeleri ve geliştirilmeleri sağlanırdı. Güvercin hiçbir zaman tok olarak uçurulmaz, yuvasına tekrar ulaştığında yeminin ve suyunun yuvasında bulunmasından emin halde olması hedeflenirdi. Özetle, haberleşme amacı ile kullanılan ve belli bir renge dayanmayan bu kuşların, eğitiminin temelinde; açlık ve beklenen davranış gerçekleştiğinde ödül olarak verilen açlığın giderilmesi esasına dayalı, uzun mesafe uçuş ve eski yerini

bulma eğitimi verilmesi temel amaç idi (Kalkaşendi 1987: C.I, 153-154; Câhiz 1965: C.III, 274-279; Zeydan 1901-1902: 213-217).

Güvercinin üzerine mektup yerleştirilmesi belki de en önemli konuyu teşkil ediyordu. Hava koşullarından etkilenmemesi için ağırlık olarak oldukça hafif deri tüpler içerisine ya da küçük ve hafif bir testiye yerleştirilen mektuplar genellikle, güvercinin boyun ya da ayak kısmına, çok nadir olmakla birlikte kanadın iç kısmına takılırdı (Sadavî 1953: 141). Zeydan, taşınacak mektubun güvercinin kuyruğuna bağlandığını ifade etmekle birlikte (Zeydan 1901-1902: 213-217) bu yorumu yanlış olsa gerektir. Nitekim bütün uçucu kuşlar gibi güvercinlerde havada iken kuyruklarını gemilerin dümeni veya arabaların direksiyonu gibi sağa sola yönlendirme için kullanıyorlardı. Kuyruğa bağlanan bir mektubun güvercinin hareket kabiliyetini kısıtlayacağı muhakkak idi. Bu sebeple gönderinin, güvercinlerin boynuna, ayaklarına veya kanatları altına iliştilmesi daha mantıklı olmaktadır. Nitekim Makdisî, Keşfu'l-Esrar fi Hikemi't-Tuyur adlı eserinde, güvercininin ağzıyla konuşarak "*Bana taşıyacağım şey boynuma kolye olarak takılır*" sözleriyle konuya biraz olsun açıklık getirmektedir (Makdisî (ty), 79).

Sefer halinde veya savaş alanında kullanılacak güvercinler, demirden kılıflarda taşınır ve bu kılıflarda nefes almalarına yarayan bir kapak bırakılırdı. Güvercinlerin rahat taşınması amacıyla, genellikle öncü askerlere, kancalı kuşaklar takılır, kancalar vasıtasıyla içinde güvercin bulunan kılıf kuşağa tutturulurdu. Düşmanın yerini öğrenmek amacıyla ön cephede bulunan askerler, habere değer bir durum karşısında kuşaklarında asılı halde bulunan bu posta güvercinlerinin kanadına mektup iliştilererek merkez karargaha gönderirlerdi (Zeydan 1901-1902: 213-217).

Güvercinlerin taşıdığı mektuplara gelince: Mavi renkli güvercinlerin postayı rahat ve süratli bir şekilde taşımalarını sağlamak için özel ve ince bir kağıt kullanılırdı. Ulaştırılacak haber, rakîk adı verilen bir tür kâğıda yazılırdı. Mektup, toz taneciklerini anımsatacak şekilde oldukça ince ve küçük haldeki el-gubâr adı verilen özel bir yazı çeşidi ile yazılmaktaydı. Bu mektuplar besmele, uzun giriş ve çeşitli lakapların kullanıldığı normal mektupların aksine, günümüzdeki telgraflar gibi özet şeklinde açık ve anlaşılır kısa ifadeleri ihtiva ederdi. Ebatları ise çoğu zaman bir parmağı geçmezdi. Yazının yazıldığı kağıda ise "varaku'l-hammâm", güvercin kağıdı adı verilirdi. Sultan postasını taşıyan güvercinler gagaları ve özel bir surette kesilmiş kanatlarının şeklinden diğer güvercinlerden ayrılırdı. Güvercinin getirdiği mektubun üzerine sefer tarihi gün ve saat olarak hatta dakikası ile en ince ayrıntısıyla birlikte kaydedilmekteydi. Sultanlık makamından çıkan mektup en özet şekilde yazılırdı. Ancak "*Hasbunallahu ve ni'me'l-vekil*" zikri yazmak adettendi. Suyutî, mektupların başına kutsallaştırılmaması adına besmele yazılmadığını, gün ve saatlerin yazılı olmasına rağmen yılların yazılmadığını nakleder. Bu yöntemler, mektubun hassasiyetle korunması ve kaybedilmemesi esasına dayanmaktaydı (Makrizî 1997: C. II, 131; Ömerî 1986: 106; Sadavî 1953: 142; Zeydan 1901-1902: 213-217; Derviş 1986: 67;

Takkuş 2010: 104 vd.). Gönderilen mektuplara güvercin alıkonulmasın ve serbest bırakılsın diye tuğrâ basılırdı. Ayrıca sultanlık katına ait posta güvercinlerinin gagalarında ya da ayaklarında özel işaretler bulunurdu. Güvercin bir sultana ait ise ayak ya da gaga kısmında hususi işaretler bulunmaktaydı. Osman Turan, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un güvercinlerinin ayaklarına altın halkalar taktırdığını kaydeder. Üzerine mektup takılan güvercin, muhabere amacı ile inşa edilen yollar üzerindeki kuleler vasıtasıyla görevini gerçekleştirdi (Makrizî 1957-73: C. II, 443, 448 ve C. IV, 268; Halil b. Şahin 1997: 117; Sadavî 1953: 143; Zeydan 1901-1902: 213-217; Salih Eşref 2009: 1-4; Turan 1993: 250).

Genellikle hayati önem arz eden mektupları taşıyan güvercinlerle ancak sultan ilgilenebilirdi. Güvercin sultanlık katına ulaştığında ilk önce Berrâc denilen burç görevlisi, bugünkü asansöre benzeyen ve gayr-ı müslim bir görevlinin kullandığı makaralı bir düzenek vasıtasıyla burçların tepesine çıkar ve güvercini alıp Devedar el-Kebir'e (Sultana gelen yazışmaları takip eden- getirirdi). Devedar el-Kebir güvercin üzerindeki mektubu alır ve derhal Katibu's-Sırr'a (Sultana gelen mektup ve yazışmaları sultana okumakla ve sultanın cevabını yazmakla görevli olan) götürürdü. Katibu's-Sırr vasıtasıyla sultan, şayet uyuyorsa uyandırılır, yemek yiyorsa yemeğini bırakır ve gelen güvercin postası ile ilgilenirdi (Kalkaşendi 1987: C. I, 119, 153-154 ve C. IV, s. 61; Ömerî 1992: 196 vd.; Ömerî 1996: 106; Makrizi 1997: C. II, 211; Halil b. Şahin 1997: 99; Sadavî 1953: 143; Zeydan 1901-1902: 213-217). Sultan mektupları için yalnız yeşil renkte güvercinler görevlendirilir, bu güvercinler, iletişimi, devlet ve vilayet başkenti arasında hızlı ve direk olarak gerçekleştirdi.

SONUÇ

Birbirleriyle iletişim kurma arayışında olan insanoğlu, bu iletişimi sağlamak için tarih boyunca ses, ateş, duman, davul ve ok gibi araçlar başta olmak üzere çeşitli haberleşme vasıtaları kullanmışlardır. Zaman içerisinde bu haberin en kısa sürede ve hızlı bir şekilde iletilmesi için at, deve ve güvercin başta olmak üzere çeşitli hayvanları da kullanım alanına dahil etmişlerdir. Daha ilk çağlardan itibaren hayvanların posta ve haber taşımacılığında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu hayvanlar arasında Güvercinler hızlı ve masrafsız olmaları açısından ayrı bir öneme haiz olmuşlardır. Her ne kadar ilk kullanım örnekleri Antik çağlarda görülmüşse de, Güvercinlerin posta ve haberleşme alanında kullanımı Ortaçağlar Türk-İslam dünyasında inkişaf etmiştir. Abbasiler ile başlayan ve Nureddin Zengi ile devam eden güvercin postası, Eyyubiler ve Memlukler zamanında mükemmel bir teşkilat yapısıyla zirveye çıkmıştır.

İslam aleminde Dört halife devrinden başlayarak güvercinlere karşı ilgi ve alaka giderek artmıştır. Özellikle Abbasiler zamanında güvercinler yarış oyunlarında eğlence maksatlı olarak yetiştiriliyor ve bu uğurda Abbasi halifeleri ve devlet ricali büyük meblağlar sarfediyordu. Eğlence amaçlı güvercin yetiştiriciliği Memlukler

zamanında da yayılmış bu eğlenceye müptela olan ve güvercinlerin ürkmemesi için ezanlara dahi müdahale eden bazı Memluk sultanları, bu konuda eleştirilere dahi muhatap olmuşlardı.

Ortaçağlarda güvercinlerden sadece eğlence ve haber taşıyıcısı olarak istifade edilmemiştir. 982-982 yıllarında Şam'dan Mısır'a uçan güvercinler, üzerlerinde taşıdıkları özel kılıflarda kiraz nakletmek suretiyle belki de dünyada ilk havayolu kargo taşımacılığını gerçekleştirmişlerdir.

Eğlence, oyun ve kargo taşımacılığı ile halkın gündeminde yer alan güvercinler için ortaçağlar boyunca gerçekleştirdikleri en önemli görev elbette ki istihbarat taşıyıcılığıdır. Güçlü devlet, güçlü istihbarat ağı ile sağlanır düsturu doğrultusunda Ortaçağ İslam devletleri hızlı ve güvenilir haber alma konusunda güvercin postasından azami derecede faydalanmayı başarmışlardır.

Güvercin postası Haber taşımacılığında haberin güvenli bir şekilde ve süratle yerine ulaşması önemlidir. Ortaçağlar boyunca hac ve ticaret yollarının güvenliği hep tartışma konusu olmuştur. Nitekim dönem kaynakları bu yollara yapılan saldırılar ve devlet idarecilerinin bu saldırılarla mücadelesi ile ilgili bilgiler hakkında bolca malumat verirler. Bu açıdan bakıldığında haber taşımacılığında hava yolunu kullanan güvercinlerin kara yoluna göre daha emniyetli ve daha hızlı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim yukarıda zikredildiği gibi karmati isyanı esnasında bir posta tatarı ile bir posta güvercini aynı zamanda Bağdat'a gönderilmiştir. Atlı posta tatarı, posta güvercininden ancak dört gün sonra taşıdığı haberi Abbasi sarayına ulaştırabilmiştir. Bu durum güvercinlerin posta ve haber taşımacılığındaki sürat ve güvenilirliğinin üstünlüğünü tartışmasız hale getirmiştir.

Türk-İslam devletleri sınırları içerisinde yer alan eyaletlerde ortaya çıkan isyan ve karışıklıklar hakkında detaylı bilgiler, devlet merkezine güvercinler vasıtasıyla süratle ulaştırılmış, bu sayede, devlet idarecileri yerinde ve zamanında müdahale imkanı elde ederek karışıklığın büyümesine imkan vermeden olaylara müdahale etmişlerdir.

İslam alemi Ortaçağlarda iki büyük dış saldırı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırılardan ilki batıdan gelen Haçlı saldırıları olup yaklaşık üç asır boyunca İslam alemi tehdit etmiştir. Haçlılara karşı özellikle Nureddin Zengin'in geliştirdiği güvercin posta teşkilatı sayesinde üstünlük elde edilmiş ve haçlı saldırıları bertaraf edilmiştir. Eyyubiler ve Memlukler de posta teşkilatlarında güvercinlere büyük yer vermişler ve merkez ile diğer eyaletler arasındaki istihbaratı hızlı bir şekilde tesis etmişlerdir. Bu amaçla posta güvercinleri için her eyalet merkezinde güvercin kuleleri inşa edilmiş ve her bir kulede yaklaşık iki bin civarında güvercin hizmete hazır bir şekilde istihdam edilmiştir. İslam alemi doğudan gelen acımasız Moğol orduları karşısında da Memluk sultanları bu güvercin posta teşkilatı sayesinde kısa zamanda uc bölgelerinden bilgi akışı sağlayarak yerinde müdahalelerle Moğol tehlikesini sınırları dışında tutmayı başarmışlardır.

Her ne kadar güvercin ile haber taşımacılığının ilk kullanımı antik Roma ve Yunan coğrafyası olsa da, zaman içerisinde bu uygulamayı unutan batılılar, ancak Haçlı seferleri esnasında Müslümanlardan güvercin postasını öğrenmişler ve bu teşkilatı Avrupa'ya götürmüşlerdir. Nitekim Avrupa'da, yakınçağlar boyunca özellikle I. ve II. Dünya savaşlarında Güvercin postasının askeri haberleşmelerde yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- ABD EL-AZİZ, Nebil Muhammed (1975), "el-Hammamu'z-Zacil ve Ehemmiyetuhu fi Asr Selatini'l-Memalik", *el-Mecelleu't-Tarihîyyeti'l-Mısriyye*, C. XXII, 41-80.
- ABDU'L-ATA, Talal Cemil (1986), *Nizamul-Berid fi Devleti'l-Abbasiye Hatta Muntasifi'l-Karnul-Hamis el-Hicri*, Mekke, Camiatu Ümmü'l-Kura, Risale Doktora.
- ABDULLAH, Muhammed Ahmed (2012), "el-Hammamu'z-Zacil beyne Berid ve'l-Edeb", Camiatu Sudan, *Mecelletu'l-Ulumi'l-İnsaniyye ve'l-İktisadiyye*, C. XIII (2), 171-187.
- ADEVİ, İbrahim Ahmed (1953), "el-Hammamu'z-Zacil fi Usurul-Vusta", *Mecelletu't-Tarihîyyeti'l-Mısriyye*, C. I (2), 131-138.
- ALGÜL, Hüseyin (1986), *İslam Tarihi*, C. I-IV, İstanbul: Gonca Yay.
- ALPTEKİN, Coşkun (1985, Temmuz), *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul.
- BAKIR, Abdülhalik (2003), "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. I (2), 5-24.
- BARTHOLD, W.; KÖPRÜLÜ M. Fuad (1984), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- CÂHİZ (1965), *el-Hayvân*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), C. III., 2 bs.
- DEMİRKENT, Işın (1987), *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146*, Ankara: TTK Yay.
- EROÇLU, Engin, (2016), "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *History Studies*, 8/1 (Mart), s. 37-47.
- GÖK, Halil İbrahim (2013), *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara: TTK yay.
- GÖKSU, Erkan (2008), *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Yay.
- HALİL B. ŞAHİN (1997), *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyani't-Turûk ve'l-Mesâlik* (nşr. Halil Mansur), Beyrut.
- HAREKAT, İbrahim (1995), "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, 498-501.
- HİTTİ, P. (1980), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (trc. S. Tuğ), C. I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- İBN ABDİZZAHİR (2000), *Baypars Tarihi* (trc. Ş. Yaltkaya), 2. Bsk., Ankara: TTK. Yay.
- İBN BATUTA (1998), *İbn Batuta Seyahatnamesi* (haz. A.S. Aykut), Yapı Kredi Yay.
- İBN HABİB (1976-186), *Tezkiretü'n-Nebih Fi Eyyami'l-Mansur ve Benih*, C. I-III, Kahire.
- İBN HALDUN (2004), *Mukaddime* (trc. Halil Kendir), C. II, Ankara.
- İBN SA'D (1960-1968), *et-Tabakatu'l-Kubra*, C. I, Beyrut.
- İBN TAGRİBERDÎ (1963-1972), *en- Nücumu'z-Zahirefi Muluki Mısır ve'l-Kahire*, C.I-XVI, Kahire.

- İBNÜ'L ESİR (1991), *el-Kâmil fi't-Târih* (çev. A. Ağırakça), C. I-XII, İstanbul: Bahar Yay.
- KALKAŞENDİ (1987), *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ* (Nşr. M. Hüseyin Şemseddin), C. I-XIV+Fihrist, Beyrut.
- KARATAY EL-İZZİ (2005), *Tarihu Mecmu'un-Nevâdir Mimmâ Cerâ li'l-Evâil ve'l-Evâhir* (thk. H. Hayn, M. Hicîri), Beyrut.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar (1987), "Memlukler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, İstanbul: Çağ Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1944), "Berîd", *MEB., İslam Ansiklopedisi*, C. II, 541-549.
- KUR'ANI KERİM, Neml Suresi, 20-22 .
- KUYAR, J., (1928), *Muhabere Güvercinleri*, (T+rc. A. Yemeni), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul.
- MAKDİSİ, (ty.), *İzzeddin b. Abdî's-Selam Keşfu'l-Esrar fi Hikemi't-Tuyur ve'l-Ezhar*, (thk. Abdulvehhab Muhammed), Kahire.
- MAKRİZİ (1957-1973), *Kitabu's-Sülûk, li Marifeti Düveli'l-Mülûk* (thk. M. Ziyade-Said Aşur), C. I-IV, Kahire.
- MAKRİZİ (1997), *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr* (thk. M. Ziyehum, M. Eş-Şarkavî), C. I-II, Kahire.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK (2013), *Siyasetnâme* (haz. M. Altay Köymen), Ankara: TTK. Yay., 2. bs.
- ÖMERİ, İbn Fazlullah (1986), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr, Devleti'l-Memâlik el-Üla* (thk. Doritya Kralofski), Beyrut.
- ÖMERİ, İbn Fazlullah (1992), *et-Tarif bi'l-Mustalahi's-Şerif* (thk. Semir ed-Durubî), Kerek.
- ÖZBEK, Süleyman (1992, Ağustos), "Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'daki Moğol İdarecisi Samagar Noyan'a Gönderdiği Ok Üzerine", *Askerî Tarih Bülteni*, XVII (33), 83-91.
- ÖZER, Sevilay (2015), "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Posta Güvercinleri", *A.Ü. DTC. Fakültesi Dergisi*, LV (2), 167-188.
- PTT (2007), *Geçmişten Günümüze Posta*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- RUNCİMAN, S. (1987) , *Haçlı Seferleri Tarihi Kudüs Krallığı ve Frank Doğu, 1100-1187*, Ankara: TTK. Yay.
- SADAVİ, Nazir Hasan (1953), *Nizamu'l-Berîd fi'd-Devleti'l-İslamiyye*, Kahire.
- SAĞLAM, Ahmet (2015), *Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed B. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)*, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi.
- SALİH, Eşref (2009), "Siretu'l-Hammami'z-Zacili't-Tarihiyye", *Kan Historique Periodique*, IV, 78-83.
- SAYRAFİ (1970-1973), *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-İbdân fi Tevârihi'z-zemân* (thk. H. Habeşî), C. I-III, Kahire.
- SUYUTİ, Celaleddin (1967-1968), *Hüsnü'l-Muhâdara fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire* (thk. M. Fazlullah İbrahim), Kahire.
- ŞEŞEN, Ramazan (2009), *Sultan Baybars ve Devri 1260-1277*, İstanbul: İsar Vakfı Yay.
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul: İsar Vakfı Yay.

- TABERÎ (1326) , *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Kahire.
- TAKKUŞ, M. Süheyl (2010), *Tarihu'l-Memalik fi Mısır ve Biladı's-Şam 648-923/1250-1517*, Lübnan.
- TURAN Osman (1993), *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi yay., 4. bs.
- TURAN, Osman (1945, Temmuz) "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, IX/35, 305-318.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK yay.
- WIET, G. (1937), *L'Egypt Arabe*, Paris.
- YAZICI, Nesimi (1987), "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, 377-378.
- YILDIRIM, Taner (2017), "Abbasilerde Bilgi Toplama ve Haberleşme", *Fırat Ün. Sos. Bil. Dergisi*, XXVII (1), 249-264.
- YILMAZ, O.–Boz, A. (2012), "Tarihten Günümüze Güvercin Yetiştiriciliği", *Ad. Menderes Ün. Ziraat Fak. Dergisi*, IX (1), 45-51.
- YİĞİT, İsmail (1991), *Memlukler (648-923/1250-1517), Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C.VII, İstanbul.
- YUSUF, Derviş (1986), *et-Tarihu'l-Hadârî li Şarkıyyi'l-Ürdün fi Asrı'l-Memlukiyyin*, Umman.
- ZEYDAN, Corci (1901-1902), "Hammamu'z-Zacil", *el-Hilal Dergisi*, X (7), 213-217.
- ZEYDAN, Corci (2004), *İslam Uygarlıkları Tarihi* (Çev. N. Gök), I-II Cilt, İstanbul. İletişim Yay.